Заом илIыхъужъ, драматург

ГъашIэм икIыхьэгъэ–икIэкIыгъэ емылъытыгъэу лъэпкъ щыIакIэм лъэуж дахэ къыхэзынэхэрэр къыхэкIых. Ахэм зэу ащыщ Шъхьаплъэкъо Хьисэ. Ар жъоныгъуакIэм и 9–м, 1918–рэ илъэсым къуаджэу ПчыхьалIыкъуае къыщыхъугъ.

ШЪХЬАПЛЪЭКЪО Хьисэ ыгъэшIагъэр бэп, ау пэкIэкIыгъэр макIэп, ышIагъэр тIэкIушъокIоп. Тихэку исхэм ямызакъоу, тыдэ щыпсэурэ адыги ышIэу, зишIушIагъэ чыжьэу нэсыгъэ цIыф цIэрыIоу щытыгъ. Хьисэ шIулъэгъуныгъэ-лъытэныгъэу IэкIыб адыгэхэм къырахыщтыгъэр, уасэу къыфашIыщтыгъэр къэзыушыхьатырэ щысэхэр мымакIэу щыIэх. Тыркуем, Сирием, Иорданием, Америкэм къарыкIыгъэу гуфэбэныгъэ ин зыхэлъ письмабэ ащ ихъарзынэщ къыхэнагъ.

ИкIыгъэ лIэшIэгъум ия 70-рэ илъэсхэм къащыублагъэу хэхэс адыгэхэр къытхахьэхэу, тахахьэу едгъэжьэгъагъ. Лъэпкъыр зэрэшIэжьыныкIэ, зэрэгъотыжьынымкIэ ащ мэхьанэшхо иIагъ, ау къин бэкIаий къыпыкIыщтыгъ. Мыекъуапэ ипчъэ егъэтыгъагъ, занкIэу къэкIонхэ, чэщ щырахын фитыгъэхэп. 1984-рэ илъэсым мэкъуогъум и 8-м пшъэрылъ къысфашIыгъ Краснодар сыкIонышъ, Иорданием и Адыгэ шIушIэ хасэ къыгъэкIогъэ нэбгырэ 75-р Мыекъуапэ къэсщэнэу, пчэдыжьым сыхьатыр 11-м блэмыкIэу Союзхэм я Унэ къынэзгъэсынхэу.

Тыкъежьагъ, ау купым ипащэу, Адыгэ шIушIэ хасэм итхьаматэу Тыгъужъ Хьумэр къыIуагъ Шъхьаплъэкъо Хьисэ икъашъхьэ техьанышъ, джыназэ тыришIыкIынэу хасэм пшъэрылъ къызэрэфишIыгъэр. «Арышъ, ПчыхьалIыкъуаекIэ тыкIонышъ, сипшъэрылъ згъэцэкIэн фай», къыIуагъ ащ. Уахътэ зэрэщымыIэр, къытажэхэ зэрэмыхъущтыр сIуагъэ-къэсIожьыгъ шъхьае, езгъэштэн слъэкIыгъэп сыд зысэIуи. «Иорданием сыкъикIи мыщ нэс сыкъэкIуагъэу, лъэбэкъу заулэкIэ сыкIомэ сызынэсыщт IофыгъоР сымыгъэцакIэу олахьэ тыди сымыкIон» ыIуи, сышIокIын слъэкIыгъэп. ПчыхьэлIыкъое къэхалъэм нэбгырэ 75-р зэригъусэу тигъакIуи, пэзлъэ дахэ къыщишIыгъ. Ащ ыуж, джыназэ ашIи, Мыекъуапэ тыкъежьэжьыгъ. Тфагъэнэфагъэм зы сыхьат къехъугъэу тыкъэсыжьыгъ. Тэ тыкъызэрэгужъуагъэм тигъэнэшхъэигъэми, ежь иордан адыгэхэм япшъэрылъ агъэцэкIагъэу, лъытэныгъэ зыфашIырэ цIыфым дызэрахьагъэм зэригъэрэзагъэхэр анэгу къыкIэIыщыщтыгъэ. Джыри зы щысэ.

«1989-рэ илъэсым Анкара дэт хасэм хэт ныбжьыкIэхэу театрэм пылъхэм Хьисэ ытхыгъэ трагедиеу «Зигъонэмысым икъашъу» зыфиIорэр агъэуцугъ. Нэбгырэ мини 2 — 3-м нахьыбэ ащ еплъыгъ. Измир къыщагъэлъэгъонэу зэкIохэми, еплъынхэу мыщ икIхи ащ кIуагъэри бэ. АшIогъэшIэгъонэу цIыфхэр еплъыгъэх, бэрэ рыгущIагъэх. Лъэшэу фэрэзагъэх ар тыркубзэкIэ зэзыдзэкIыгъэ Чэтэо Ибрахьими...», — къысфиIотагъ Хьахъурэтэ Осмэн.

Шъхьаплъэкъо Хьисэ иныбжьыкIэгъум къыщегъэжьагъэу къэшъокIуацIэр къашIуихьэу къежьи, нэужым «Хьисэ къешIэу умылъэгъугъэмэ, адыгэ къешIакIэм идэхагъэ пшIэрэп» аIоу хъугъагъэ. Ыпкъ мысысэу, лъэпэрышъоу, икъызэкIакIуи, илъыкIотэни, икъэгъэзэгъуи бзыпхъэм техыгъэу зэгъэфагъэу, жьы мэкIэ шъабэм ыфырэ псыорэу есыщтыгъ, къыдешIэрэ пшъашъэри ыгъэгъуазээ зэрищэщтыгъ. Ащ фэдэу искусствэм шIулъэгъоу фыриIэм, талантэу Тхьэм къыхилъхьагъэм театрэм екIурэ гъогум кIэлакIэр тырищагъ.

Москва дэт театральнэ институтэу Луначарскэм ыцIэ зыхьырэм Адыгэ студиеу щызэхащагъэм агъэкIощт ныбжьыкIэхэм ахэфагъ Шъхьаплъэкъо Хьиси. Институтыр къеухыфэ Сталиным ыкIи Станиславскэм ацIэкIэ щыт стипендиехэр къыратыхэзэ Шъхьаплъэкъо Хьисэ еджагъ.

Институтыр къызеух нэужым, 1941-рэ илъэсым, Теуцожь Цыгъо ыцIэ зыхьырэ Адыгэ хэку колхознэсовхознэ драматическэ театрэм актерэу мэзэ заулэ Iоф щишIагъ, спектаклэхэу «Коварство и любовь», «Женитьба Фигаро», «Ревизор» ыкIи ахэм анэмыкIхэми ахэлэжьагъ. Ау шIу ылъэгъурэ исэнэхьаткIэ Iоф ышIэныр лъигъэкIотэнэу хъугъэп, заор къежьагъ.

1942-рэ илъэсым игъэтхэпэ мазэ къыщегъэжьагъэу Хэгъэгу зэошхом Шъхьаплъэкъо Хьисэ псэемыблэжьэу хэлэжьагъ. Темыр Кавказым щегъэжьагъэу Берлин нэсэу зэо гъогоу ыкIугъэм лIыхъужъныгъэ щызэрихьагъ. Пчъагъэрэ укIыпIэ ифагъ, мызэу, мытIоу къаулагъ, контузие хъугъэ. Танк взводым, нэужым ротэм якомандирыгъ. Берлин апэ дэхьагъэхэм ащыщ, Рейхстагым зекIухэм пхъашэу зэуагъ. Шъхьаплъэкъом илIыхъужъныгъэ къаушыхьаты Быракъ Плъыжьым иорден щэгъогогъо зэкIэлъыкIоу къызэрэратыгъэм, медалибл къызэрэфагъэшъошагъэм. Советскэ Союзым и ЛIыхъужъыцIэ Шъхьаплъэкъом къыратынэу щытыгъэу, ау зыгорэ хэхъухьи къырамытыгъэу цыфхэм къэбар ахэлъ. Ащ лъапсэ иI. Дзэ частэу ежь Хьисэ зыхэтыгъэу ГДР-м къулыкъу щызыхьыщтыгъэм ТекIоныгъэм и Мафэ ехъулIэу шIуфэс тхылъэу къыфигъэхьыщтыгъэхэр «Советскэ Союзым и ЛIыхъужъэу, ныбджэгъоу Шъхьаплъэкъо Хьисэ факIо» ыIозэ къырегъажьэх. Ахэм лъэпсэ гъэнэфагъэ яI, ар наградной тхьапэми къеушыхьаты. ЖъоныгъуакIэм иблым 1945-рэ илъэсым Вапнярскэ-Варшавскэ Краснознаменнэ гвардейскэ я 49-рэ танк батальоным щызэхагъэуцогъэ наградной тхьапэм итхагъ: «Шъхьаплъэкъо Хьисэ 1945-рэ илъэсым мэлылъфэгъум итIокIырэ тIурэм къыщегъэжьагъэу итIокIырэ бгъурэм нэс Берлин иштэнкIэ нэмыц техакIохэм заоу арашIылIагъэм щынэ зымышIэрэ лIыхъужъэу, псэемыблэжьэу, зэо тактикэр дэгъоу зышIэрэ офицерэу зыкъигъэлъэгъуагъ. Ивзвод пчъагъэрэ атакэм ыщагъ, пыим ицIыф кIуачIи итехники шъхьасынчъэу ыгъэкIодызэ.

1945-рэ илъэсым мэлылъфэгъум и 27-м Шпрее псыхъо — Берлин игупчэ екIугъэнымкIэ аужырэ лъэбэкъоу щытыгъэм — изэпырыкIыгъо лъэхъан плъыржъэрым ротэм икомандирэу строим хэкIыгъэм ычIыпIэ иуцугъ, Берлин игупчэ нэсыгъэн зэрэфаемкIэ пшъэрылъ инэу яIагъэм игъэцэкIэн лъигъэкIуатэу ригъэжьагъ. Ротэу Шъхьаплъэкъор зипэщагъэм а зэо уахътэм къыкIоцI «Тигр» зыфиIорэ фэдэу танкищ, ежь-ежьырэу кIорэ топитIу, орудиеу хы, минометибгъу, пулемет пшIыкIубл, фауст-патронкIэ къэорэ чIыпIэ тIокIырэ плIырэ, пыим исолдат ыкIи иофицеришъэрэ тIокIырэ ыгъэкIодыгъ, нэбгырэ тIокIитIу гъэры ышIыгъ. Шъхьаплъэкъор лIыхъужъныгъэшхо зэрихьэзэ зэрэзекIуагъэм ишIуагъэкIэ, псыхъоу Шпрее зэпырыкIыхи, къалэу Берлин игупчэ нэсынхэ алъэкIыгъ.

«Советскэ Союзым и ЛIыхъужъ» зыфиIорэ цIэр къыфаусыныр ифэшъуаш».

Наградной тхьапэм къызэригъэнафэрэмкIэ, Шъхьаплъэкъо Хьисэ «Советскэ Союзым и ЛIыхъужъ» зыфиIорэ цIэр къыфаусынэу батальоным щаштагъэр танковэ бригадэми, корпусыми якомандирхэм, ятIонэрэ гвардейскэ танк армием икомандующи, Армием и Военнэ Совет илIыкIуи тэрэзкIэ алъытэмэ, кIатхэхэзэ, лъыкIотагъ. Ау ащ ычIыпIэкIэ 1945-рэ илъэсым жъоныгъуакIэм и 30-м Быракъ Плъыжьым иорден ящэнэрэу Шъхьаплъэкъом къыратыгъ.

Зэо ужым Шъхьаплъэкъо Хьисэ ихэку къыгъэзэжьыгъ. Театрэм иактерэу (1946 — 1947), Адыгэ къэрэлыгъо ансамблэм идиректорэу (1947 — 1950), хэку гъэзетэу «Социалистическэ Адыгеим» иредакцие иIофышIэу (1951 — 1981) опсэуфэ Iоф ышIагъ. Джа щыIэныгъэ опыт иныр лъапсэ фэхъугъ Шъхьаплъэкъом илитературнэтворческэ IофшIэни.

Жанрэ зэфэшъхьафхэмкIэ тхэщтыгъэ Шъхьаплъэкъор — заом, IофшIэным ялIыхъужъхэм яхьылIэгъэ статья, очерк пчъагъэ, хэгъэгум, IофшIэным, шIулъэгъуныгъэм афэгъэхьыгъэ орэдхэр ытхыгъэх, ау итворческэ талант анахь зыфэгъэзэгъагъэр драматургиер арыгъэ. Ежь Хьисэ исэнэхьаткIэ зэрэактерым, сценэр дэгъоу зэришIэрэм яшIуагъэкIэ сценэм щыбгъэуцуным тегъэпсыхьагъэу ипроизведениехэр ытхыщтыгъэх. Шъхьаплъэкъом идрамэхэу «Даут», «ЧIыгум иорэд», «Зигъонэмысым икъашъу», «Шэуджэн Мос», «Тыркъохэр» зыфиIохэрэр адыгэ драматургием игъэхъагъэ гъэнэфагъэхэу хъугъэх. Адыгэ республикэ драмтеатрэм пчъагъэрэ ыгъэуцугъэх. «Зигъонэмысым икъашъу» зыфиIорэ трагедиер тыркубзэкIэ зэрадзэкIыжьи, Тыркуем къыщыдэкIырэ журналэу «Темыр Кавказым» къыщыхаутыгъ. 1989-рэ илъэсым Анкара и Адыгэ хасэ хэт ныбжьыкIэхэм спектаклэр якъали Измири къащагъэлъэгъуагъ.

Апэрэ драматургическэ произведениеу Шъхьаплъэкъо Хьисэ ытхыгъэр лIыхъужъ драмэу «Даут» зыфиIорэр ары. Ащ къыкIэлъыкIуагъэх драмэхэу «Сянэ ыцIэкIэ» (1959), «Тыркъохэр» (1973) ыкIи хэутыным фигъэхьазырыгъагъэу, авторым идунай зехъожь нэуж къыдэкIыгъэ романэу «Заом имафэхэр» (1984) зыфиIохэрэр.

Я XX-рэ лIэшIэгъум ия 60-рэ илъэсхэм тарихъ ыкIи тарихъреволюционнэ темэр адыгэ литературэм итемэ шъхьаIэмэ ахэуцуагъ. А темэр зиIэ произведение пчъагъэ жанрэ зэфэшъхьафхэм арылъэу мы аужырэ илъэсхэм адыгэ литературэм къыхэхъуагъ. Ахэм зэу ащыщ Шъхьаплъэкъо Хьисэ ытхыгъэ трагедиеу «Зигъонэмысым икъашъу» зыфиIорэр.

Обществэр мынасыпышIоу ащ щыпсэурэ цIыфхэр насыпышIо хъунхэ алъэкIыщтэп. Обществэр зыфэдэм ельытыгъ инэфгырэ пэпчъ идунай зыфэдэщтри, къырыкIощтри. Ары цIыфэу трагедием хэт пэпчъ ищыIэныгъэ гъогу, идунай зэрэлъыкIуатэрэри. Ары Кьаншъаорэ Мэзагъорэ ядунай къырыкIуагъэри. ИгъэкIотыгъэу, тарихъ шъыпкъагъэ хэлъэу Шъхьаплъэкъом къегъэлъагъо я XIX-рэ лIэшIэгъум ия 20 — 40-рэ илъэсхэм адыгэхэм яIоф зыфэдагъэр. Къэралыгъошхохэм — Урысыем, Тыркуем, Инджылызым — яшIоигъоныгъэхэр адыгэхэм ящысыпIэ-псэупIэ щызэутэкIыгъэх.

Лъэпкъым ищыIэныгъэ илъэныкъуабэхэм якъигъэлъэгъукIын Шъхьаплъэкъом итворчествэ къызэлъеубыты. Ащ изы щыс драмэу «Шарлоттэ-Айщэт» зыфиIорэр. Айщэт идунай къырыкIуагъэм изэгъэшIэн Хьисэ илъэсыбэрэ Iоф дишIагъ ыкIи илъэси 4 нахь зымыныбжь адыгэ пшъэшъэжъыеу зыщыщ лъэпкъым хатхьи я XVII-рэ лIэшIэгъум ыкIэм ыкIи я XVIII-рэ лIэшIэгъум ия 30-рэ илъэсхэм ансэу Францием щыпсэугъэу, ар цIыфыгъэ дэхагъэм, Iушыгъэм, губзыгъэгъэ-бзэшIуагъэм ятамыгъэу алъытагъэу, лъэпкъэу къызыхэкIыгъэм ыцIэ дахэкIэ, дэгъукIэ, шIукIэ рязыгъэIугъэ Шарлоттэ-Айщэт исурэт IупкIэу къыщитыгъ.

ЩыIэныгъэм ер зыхиукъэбзыкIызэ, къэуцу имыIэу ыпэкIэ лъэкIуатэ. А щыIэныгъэ хабзэр Хьисэ ипроизведениехэми нэшанэу ахэлъ. Сыдрэ лъэхъанэ фэгъэхьыгъэми, щыIэныгъэм исыд фэдэрэ Iофыгъоми Шъхьаплъэкъом итхыгъэхэр зэхьылIагъэхэр драматизмэ инхэмкIэ ахэр еушъэх. Ары а произведениехэм непи кIуачIэ яIэу зышIыхэрэр, щыIэныгъэ кIуачIэ, лъэкI апкъырызылъхьэрэр.

ШЪХЬЭЛЭХЪО Абу.

Ветераныгъ, IофшIэкIошхуагъ

Зэо щынагъом имафэхэр нахь тпэчыжьэхэ къэс цIыфэу ащ хэлэжьагъэхэм лIыхъужъныгъэу зэрахьагъэр, советскэ цIыфхэм къинэу алъэгъугъэр нахь къыдгурэIо.

Зы унагъуи хэгъэгушхом къинэгъагъэп заом итхьамыкIагъо нэмысыгъэу. Джары ТекIонызъэм и Мафэ нэпсыкIэ цIыфхэр зыкIыпэгъокIыгъэхэр.

ТекIоныгъэм и МафэкIэ заом хэлэжьагъэу, псаоу къэнагъэхэм зэкIэми сафэгушIо, ежьхэм псауныгъэ яIэнэу, яунагъохэм насып арылъынэу сафэлъаIо.

Заор къызежьэм хъулъфыгъэхэм ямызакъоу, бзылъфыгъэхэри ащ кIогъагъэх. Ахэм ащыщыгъ сэ сшыпхъоу Iэшъынэ Раисэ. Ар ежь кIэлъэIуи, зэраIощтыгъэу, «добровольцэу» зэуапIэм Iухьэгъагъ ыкIи заор аухыфэ фронтым Iутыгъ.

Рае районми хэкуми ащызэлъашIэрэ цIыфыгъ, зэо ужым илъэсыбэрэ Пэнэжьыкъое район сымэджэщым операционнэ сестрауи, сестра шъхьаIэуи щылэжьагъ. Ащ ехьылIагъэу ятхылъхэм къадагъэхьагъэх Шыбзыхъум «Сыны и дочери Адыгеи», Аулъэм «Они ковали победу» ыкIи «Наша власть на уроках истории» зыфиIохэрэм.

Рае 1996-рэ илъэсым дунаим ехыжьыгъ. Шъхьэгъуси сабыйи сшыпхъу иIагъэп, ау цIыкIуи ини изэфэдэу цIыфхэр шIу ылъэгъущтыгъэх, щэIэфэ шIушIэгъабэ ылэжьыгъ.

ЗЭРАМЫКУ Дарихъан.

Сурэтым итыр: **Рае игупсэхэм ахэт.**

Зэо илъэсхэр гуимыкIыжьых

Фашист техакIомэ тикъэралыгъо къырашIылIэгъэгъэ заом илъэсиплI ыкъудыигъ. Тилъэпкъ ащ чIэнэгъэшхоу ригъэшIыгъэр нэрылъэгъоу зыпэкIэкIыгъэхэм егъэшIэрэ гуимыкIыжь-лыузэу яI. Зэо гъогум зибын техьэгъэ ны-тыхэм ащэчыгъэ къиныр къэIогъуай. Ар зэхэзышIагъэхэм сэри сащыщ.

Пыир къежьагъ ышъэ икIыгъэу. Нэрэ-Iэрэ азыфагу къэралыгъор ыштэнэу, ащ ицIыфхэр гъэрыпIэм ридзэнхэу ары зыщыгугъыщтыгъэр.

Хьатыгъужъыкъое гурыт еджапIэу сызыщеджэрэр къэсымыухэу я 10-рэ классыр 1940-рэ илъэсым зызэфашIым, сикъоджэ гупсэу Джамбэчые сыкъэкIожьыгъагъ. А лъэхъаным дзэ хэщыныр агъэлъэшыгъэу къулыкъур зыхьынхэу фаехэр зэкIэ дащыщтыгъэх. Хэбзэ унашъокIэ лэжьакIохэм губгъо IофшIэнхэр зэшIуарагъэхыщтыгъэх. Хъулъфыгъэ Iапшъэхэм бэу къащыкIагъэу бзылъфыгъэхэм апшъэ зэкIэ къыдэфэгъагъ. Ясабый быдзашъохэр яслэхэм аратыхэти, губгъом пкIэнакIо кIощтыгъэх. Унагъо пэпчъ зыдэлэжьэн фэе чIыгу Iахьхэр ателъытэгъагъэх. ТиунагъокIи джащ фэдагъ. Тинысэ сыригъусэу губгъом сыдакIощтыгъэ. А лъэхъаным лIыжъ бригадэхэр зэхащэщтыгъэх. Ахэм сяти ахэтыгъ. ЛэжьакIохэр сятэ нахьышIум кIигъэгушIущтыгъэх. «ЦIыфхэр зэрэхъоу тыхъун», — ыIощтыгъ.

1941-рэ илъэс. Сятэ иунашъокIэ къалэу Краснодар сшыпхъу нахьыжъэу дэсым дэжь сыкIуагъ. Сигъусагъ Цуамыкъо Къэралхъан. «Пшыпхъу дэжь уисын, курс гори къэух», — сятэ къысиIуагъ.

Сшыпхъу иунагъоу сабыитIу зиIэм яунэ сызехьэм тимахъулъэ ХьакIмафэм дзэ къулыкъум кIон фаеу къыфагъэхьыгъэ повесткэу столым телъыр слъэгъугъэ. Краснодар дэсхэр ежьэжьыхэрэм фэдэу гъогумэ патрулэу атетхэм гъогурыкIохэр къагъэуцухэу, машинэшхохэр ауплъэкIухэу зэрэщытыгъэр сынэгу къыкIэуцожьы. А пстэумэ гущтэу сагъэшIыгъэм сиIыгъызэ, заор къежьагъэу радиом къыIоу зэхэсхыгъэ. Гущтэу ащ сигъэшIыгъэм къыхэкIэу унэм пчъэри есымыгъэтэу сыкъичъыгъ, гъунэгъухэри щагум дэтыгъэх. Зэо бэлахьэу къежьагъэм зыщаухъумэным пае цIыфхэр зэрэзекIонхэ фаехэр языIохэрэм унэхэр къакIухьэх. ПэIухъо шIуцIэхэр шъхьаныгъупчъэхэм аIуахъонхэу, противогазхэр агъэфедэнхэу, цIыфхэм сакъыныгъэ къызхагъэфэнэу радиомкIэ къатыщтыгъэ. ЦIыфхэр аугъойхэти, машинэ унаехэр агъэфедэхэзэ зэращэщтыгъэх. Заом Iут дзэкIолIхэм апае къалэм госпитальхэр къыщызэIуахыщтыгъэх.

Пчэдыжьыпэ горэм пчъэм къытеуи унэм сыкъырищыгъ унэ гъэIорышIапIэм къикIыгъэ бзылъфыгъэм. Сэщ фэдэ пшъэшъэжъые заулэ щагум щызэхэтыгъ. Бзылъфыгъэ унэшъошIым тырищэжьагъ. Бэдзэрыр зэпытчи, тыдэхьагъ машинэжъхэр бэу зыдэтыгъэ щагушхом. Бжыхьэпэ мазэу хэтэрыкIхэр зыщаугъоижьыхэрэ лъэхъаныгъ. Щагум дэт унэ зэтетым итеплъэ Iэе дэдагъ. ЫчIэгъ чIыунэм фэдэу къэлъагъоштыгъ. Хьапс сшIошIи сыкъэщтагъ. Ащ рельсхэри чIахьэх, вагонеткэ инхэр хэтэрыкIхэмкIэ ушъагъэхэу чIэлъадэх. Шъофым къырашырэ хэтэрыкIхэр мыщ къыращалIэхэти, щаукъэбзыщтыгъэх. Къэбаскъэр зыупкIэтэрэ машинэшхор пчэгум итыгъ. Бзылъфыгъэ хэкIотагъэхэр зэпэIусхэу машинэм далъхьащт къэбаскъэр агъэкъабзэти, мэтэ иным рагъэкIущтыгъ. Машинэм ыупкIатэрэр вагонеткэмкIэ Iуащыщтыгъ. НэмыкI унэхэм ачIэгъ чIэт гъэучъыIалъэхэм ар аращалIэщтыгъ. Тэри, ныбжьыкIэхэм, къытэмыхьылъэкIэу зэрэтфэлъэкIэу тиIоф тшIэщтыгъ. Зыгъэпсэфыгъом бзылъфыгъэмэ анэпс кIалъэкIыкIэу зыслъэгъукIэ сыгу зэхахьэщтыгъ. Заом сшыхэр зэрэщыIэхэр, сянэ-сятэхэр сыгу къэкIыщтыгъэхэти, шъэфэу сыгъыщтыгъ.

Сшыпхъу игъунэгъу пшъэшъэжъыеу Насте сыгу къыIэтыжьыщтыгъ. IофшIэгъу ужым уIагъэхэр зыщаIыгъ госпиталым ар зыкIокIэ, сыздищэщтыгъ. Насте янэ ащ медсестрау Iоф щишIэщтыгъ. Къэлэдэсыбэм ар ягопагъ. ДзэкIолIхэу зэуапIэм уIагъэ щыхъугъэхэр зэпымыоу къычIагъэгъуалъхьэщтыгъэх. Ахэм письмэу аIыгъхэр къафакIохэрэм къаIэкIагъахьэщтыгъэх зыфатхэхэрэм афагъэхьыжьынэу.

Ащ фэдэ хъугъэ-шIагъ зигугъу къэсшIыщтыр. Пчэдыжь горэм тиунапчъэ дэгъэнэгъэ тхылъыпIэм итхэгъагъ: «Ящэнэрэ рельсым тытет, вагоныр 8, къыIухь. Шъэджэшъэ Аскэрбый». Ар тикъоджэ кIалэу дзэм хэтыгъ, сшынахьыжъ иныбджэгъугъ. Чъэм сыхэтэу къэлэ вокзалэу сызынэсыгъэм хэхьапIэ имыIэу бзылъфыгъэхэр щызэрэугъоигъэх, мэшIокоу къэсыщтым ежэх. Сэри сахэуцуагъ. Я 3-рэ рельсыр зэфэшIыгъ, апэрэмрэ ятIонэрэмрэ вагонхэр атетых. Тызажэщтыгъэ эшелоныр быумэ хьапщэзэ къэси, къэуцугъ. Ащ паплъэщтыгъэ купышхом бгъэжъым фэдэу зипхъуати, апэрэ ыкIи ятIонэрэ рельсхэм атетхэ вагон зэпытхэм ачIэгъ зычIадзагъ. Сэри ахэм сачIэпшыгъ, я 3-рэ рельсым тет я 8-рэ вагоным сечъэлIагъ. Ащ ислъэгъогъэ уIэгъэ тхьамыкIэхэр ныбжьи сщыгъупшэщтхэп. Аскэрбый ыIэ къигъэщыгъэу шъхьаныгъупчъэм Iутыгъэми, ышъхьэ зэхэпхыхьагъэу къэгущыIэным иIоф тетыгъэп. Ар аужырэ нэплъэгъоу къысфигъэнагъ, къыгъэзэжьыгъэп.

Пыим къалэр ыштэным ищынагъо 1942-рэ илъэсым къэуцугъ. Зэпымыоу Краснодар бомбэхэр къыдадзэщтыгъэх.

Сшыпхъу исабыитIумэ аIапэ тIыгъэу къалэм тыкъыдэкIи, ежь Хьатикъуае кIуагъэ, сэ Джамбэчые сыкъэкIожьыгъ. Нэмыц техакIохэр ашъэ икIыгъэу цIыфхэм зэрадэзекIохэу сятэ зэхихыгъэр багъэ. Анахьэу ныбжьыкIэхэр Германием зэращэщтыгъэхэр ары зыгъэгумэкIыщтыгъэр. Сыздихьыщтыр ымышIэу ар егупшысэщтыгъ. «Нэмыцхэм зямыгъэлъэгъу, унэм укъимыкI», — сянэ къысиIощтыгъ.

Нэмыцхэм яштаб район гупчэм щыIагъэми, тичылэ нэрызы ашIыщтыгъэп, къыдэлъадэщтыгъэх мотоциклэхэм атесхэу. «Партизан, партизан», — аIозэ ахэм зэращыщтэхэрэр къахэщыщтыгъ.

Къуаджэм щыщ къумэлэ залэ гъуазэу нэмыцхэм яIагъ. Ахэр арых чылэр зезыдзэжьыщтыгъэхэр. Чэщныкъом тиунэ къалъыхъуи, сятэ советым зэращэгъагъэр, «пкъохэр заом щыIэх, коммунистых» аIозэ рагъэзыгъэу зэраIыгъыгъэр слъэгъугъэ.

«Узэнэгуерэм уIокIэ» аIуагъ. Жьыбгъэ шъуй макъэм къыхэIукIыгъ хьэ хьакъу макъэр. Тихьэ ихьакъукIэкIэ сятэ къышIагъ щагум къыдэхьагъэм къэбарышIу къызэримыхьырэр. Пчъэр лъапэкIэ къыIуиути, гуих-псэихэу унэм къихьагъ кIэлэ сырыфышхо. Ащ урысыбзэкIэ къыIуагъ: «Штабым сыкъекIы, тхылъыпIэу сIыгъым пчэдыжьым сыхьатыр 7-м ехъулIэу советым узэрэкIон фаер итхагъ». А повесткэр къызэрэритыгъэмкIэ сятэ кIигъэтхэжьи, кIалэр унэм икIыжьыгъ.

Сянэ сигъэежьызэ сигъэхьазырыщтыгъ. Щыухьэ шъхьэтехъошхоу иIэр къыситыгъ. Пчэдыжьым сятэ сыригъусэу советым тыIухьагъ. Илъэс 15 — 17 зыныбжьхэр янэ-ятэхэм ягъусэхэу ащ щызэхэтыгъэх. ТызэрытIысхьащт машинэри унэ натIэм кIэлъырытыгъ. Бэ темышIэу повесткэр къэзыхьыгъэгъэ полицаир нэмыц шъуашэ щыгъэу къытхахьи, тлъэкъуацIэмэ къяджэзэ машинэу гъогум къытеуцуагъэм тырагъэтIысхьагъ. Район гупчэм тикъуаджэ километрэ 35-рэ фэдизкIэ пэчыжь. Гъогур хэутыгъэ къодыягъ, асфальт телъэу щыIагъэп. Машэхэм машинэр зарыокIэ, тызэридзэжьыщтыгъ. Гъогум тытеукIыхьагъэу район гупчэм тынэсыгъ. Шоферыр машинэм икIи унэшхоу тыздащагъэм ихьагъ. Бэрэ темыжэу ар къытхэхьажьи «домой, девочки» зеIом, тыкъызэрытIысхьэжьыгъэ машинэр Джамбэчые екIурэ гъогум къытехьажьыгъ.

Сыдми, псаоу къинхэм тыкъызэрялыжьыгъэм фэгъэхьыгъэу унагъохэм ясабыйхэм къурмэн афашIыжьыгъагъ. «Зимыхьадагъэм инысащ» зытыраIухьагъэр джащ фэдэн фае. НыбжьыкIэхэм пщынэр къаштагъ, чэфыгъэх, уджыгъэх.

Нэмыц техакIохэр тичIыгу зырафыжьхэм гъуй-сый хъугъэ псэупIэхэм языкъегъэIэтыжьын анахь Iоф къинэу щытыгъ. АщкIэ хэкIыпIэ къэзыгъотыщтыгъэхэр сэкъатныгъэ зиIэхэу заом къыхэкIыжьыгъагъэхэр арых. Зэтезыгъэ чылэр, колхозыр зэтырагъэуцожьыщтыгъэх.

Къыхэзгъэщырэр ащ фэдэ колхоз былымэхъо фермэм а лъэхъаным Iоф зэрэщысшIагъэр ары. Нэмыцхэм амыштэным пае колхоз чэмхэр унагъохэм атырагощэгъагъэх. Ахэр къаIахыжьыхи, Чэмбэхъо Мыхьамодэ ипащэу агъэпсыгъэгъэ фермэм заор аухыфэкIэ учетчицэу сыщылэжьагъ.

Зэо ужым пIуныгъэ-гъэсэныгъэ Iофхэм япхыгъэу къызэIуахыжьыгъагъэх училищхэр, кIэлэегъэджэ институтэу 1946-рэ илъэсым сэ къэсыухыгъагъэр. ТекIоныгъэм иапэрэ мафэ 1945-рэ илъэсым жъоныгъуакIэм и 9-м Мыекъуапэ щыхэзгъэунэфыкIыгъагъ сыстудентэу. А мэфэ гушIуагъор ныбжьырэ насып жъуагъоу сищыIэныгъэ къыхэнэфыкIы.

КIЭРЭЩЭ Зуз.

1941

КЪОШ АЛЫЙ идышъэ жъуагъу

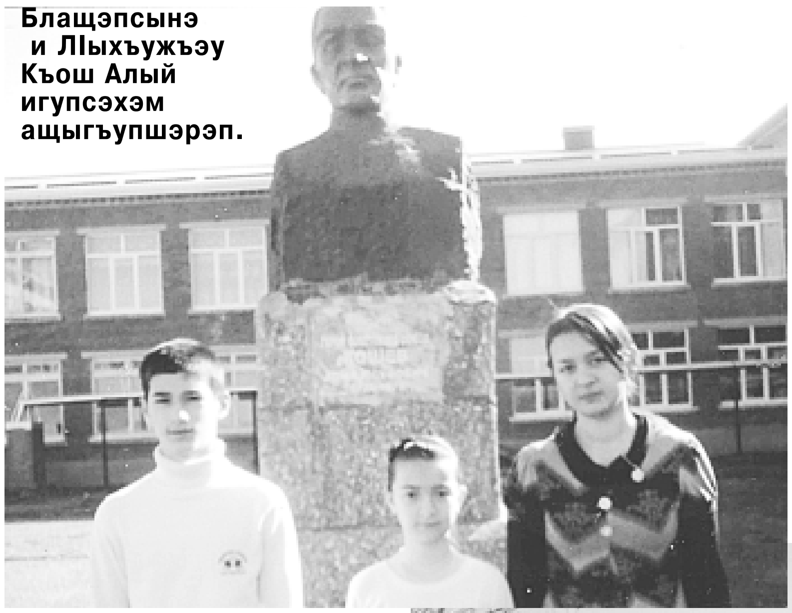
Блащэпсынэ и ЛІыхъужъэу Къош Алый игупсэхэм ащыгъупшэрэп.

Хэгъэгу зэошхор заухыгъэр мыгъэ илъэс 68-рэ мэхъу. ТекІоныгъэр къызыдахыгъэм и Мафэ тикъэралыгъо имызакъоу тиреспублики игъэкІотыгъэу зыфегъэхьазыры.

Тикъуаджэу Блащэпсынэ Хэгъэгу зэошхом хэлэжьагъэу цІыфыбэ къыдэкІыгъ. Ахэм ащыщ Хэгъэгу зэошхом и ЛІыхъужъэу Къош Алый. МэфэкІым ихэгъэунэфыкІынкІэ культурэм иІофышІэхэм бэ ашІэрэр. Тэ, блащэпсынэхэмкІэ, а мэфэкІыр зэрифэшъуашэм фэдэу хэдгъэунэфыкІын тигухэлъ. ЖъоныгъуакІэм и 9-м сыхьатыр 8-м къыщегъэжьагъэу 10-м нэс радиоу къуаджэм дэтым заом фэгъэхьыгъэ орэдхэр къедгъэІощтых. Сыхьатыр 10-м къоджэ гупчэм ит саугъэтым дэжь шІэжь зэхахьэ щыкІощт. Блащэпсынэ щыщхэу Хэгъэгу зэошхом иветеран нэбгыриплІ непэ къуаджэм щэпсэу. (БэмышІэу ветеранэу Шъумэхо Нашъхъо идунай ыхъожьыгъ, къоджэдэсхэм ар лъэшэу агу къеуагъ, Тхьэм джэнэт къырет). Ахэр зэхахьэм къедгъэблэгъэщтых, ацІэхэр къетІохэзэ шъхьащэ афэтшІыщт.

Сыхьатыр 11-м саугъэтым къэгъагъэхэр кІэрытлъхьащтых. Джащ фэдэу шІэжь зэхахьэм хэлэжьэщтых Афган заом иветеранхэри. Зэхахьэм ыуж мэфэкІ концерт къоджэ гупчэм щыкІощт. Пчэгур зыІыгъыщтхэр ЛІыхъужъэу Къош Алый иІахьыл гупсэхэм ясабыйхэр ары.

Къошхэм къакІэхъухьэгъэ лІэужхэр ЛІыхъужъым фэгушІощтых, агу илъхэр къыраІотыкІыщтых. Нэужым Къош Алый фаусыгъэ орэдыр ахэм къыхадзэщт ыкІи орэдыІо купэу «Жъогъожъыем» хэтхэм ащ къыдежъыузэ къаІощт. Блащэпсынэхэм я ЛІыхъужъ фэгъэхьыгъэ орэдыр зыусыгъэр искусствэм иеджапІэу Кощхьаблэ дэтым икІэлэегъаджэу Тамара Винокуровар ары. Блащэпсынэ идышъэ жъуагъо иорэд егъашІэми къэнэфыщт. Тамарэ «Опсэу!» етэІо.

Хэгъэгу зэошхом хэлэжьагъэхэм къоджэ гупчэм ит саугъэтым цІыкІуи ини шъхьащэ щафашІы.

Пчыхьэм ТекІоныгъэм и Мафэ фэгъэхьыгъэу къоджэ гупчэм адыгэ джэгу щыкІощт. Къэрэмыхъужь ащ фэдэ тхьамыкІагъо!

ОТРЭЩ Сим.
Культурэм и Унэу Блащэпсынэ дэтым ипащ.

Къош Алый

ЕджапІэу тызчІэсым
ЫцІэ ащ ехьы,
ЩысэтехыпІэу
ЗэкІэми тиІ.
О, Къош Алыеу!
Тинарт лІыхъужъ,
ЛІымэ урялыеу
Тыогъэгушху.
Зэошхоу блэкІыгъэм
ЛІыгъэр щызепхьагъ,
Хэгъэгоу тянэр
Къытфэуухъумагъ.

КЪОШ Русет.
Гурыт еджапІэу N 5.
Блащэпсын.

УІэгъэжъхэр къэузыжьых

Хэгъэгу зэошхом иветеранэу, ащ лІыгъэу щызэрихьагъэм пае къэралыгъо бгъэхалъхьэхэр къызфагъэшъошагъэу, мамыр ІофшІэнми гъэхъэгъэшІухэр щызышІыгъэу Шъэо Рэщыдэ Хьанашхъо ыкъом ТекІоныгъэм и Мафэ къэсынкІэ бэ имыІэжьэу къызщыхъугъэ мафэр хигъэунэфыкІыгъ. Ыныбжь илъэс 91-рэ хъугъэ. Ащ пае тыфэгушІо, тигуапэ, псаунығъэрэ рэхьатныгъэрэ иІэхэу бэрэ щыІэнэу тэри тыфэлъаІо.

ГукъэкІыжь чыжьэхэм зафигъэзэжьызэ, Рэщыдэ мэфэкІым пэгъокІы. УІэгъэжъэу телъхэр нахь къэузыжьых, агъэгумэкІы. Ащ фэдэхэу, заом имашІо хэтэу тишъхьафитыныгъэ къытфэзыухъумагъэу, тиІэжьыр макІэ. Арышъ, зиунэ къэзымыгъэзэжьыгъэхэми, уІагъэу ателъхэм зэо ужым арылІыкІыгъэхэми апае псаоу къытхэт ветеранхэм шъхьащэ афэтэжъугъэшІ.

Заор зыпсэ пхырыкІыгъэхэр, хьадэгъум ынэгу кІэплъагъэхэр ялые цІыфых. Ахэр щылычым хэшІыкІыгъэхэм фэдэу хъугъэх, аныбжь хэкІуатэми, чъыгэу зылъапсэ чІыгум куоу хэкІыхьагъэр угу къагъэкІы. Джащ фэд Рэщыди. ЦІыф Іуш, губзыгъ. ЦІыфыгъэу, зэфагъэу ыкІи шъыпкъагъэу хэлъхэм непэ зынэсыгъэ лъэгапІэр къыфалэжьыгъ. ЫлъэкІыщтыр зэкІэ хабзэми цІыфхэми афишІагъ. ШъхьэкІэфэ ин къыфашІы, Тэхъутэмыкъое районым ицІыф гъэшІуагъ.

Рэщыдэ илІыблэнагъэкІэ заом къыщилэжьыгъэх «Щытхъум иорден» зыфиІорэ бгъэхалъхьэу я III-рэ степень зиІэр, бгъэхалъхьэхэу «За оборону Москвы», «За оборону Сталинграда», «За победу над Германией», нэмыкІхэу бгъэхэлъхьэ зэфэшъхьаф 13.

Сэкъатныгъэ иІэу ичылэ гупсэу БжыхьэкъоякІэм къыгъэзэжьыгъагъэми, Рэщыдэ Іоф ымышІэу зы мафи щысыгъэп. Къызщыхъугъэ къуаджэм дэт еджапІэм илъэси 10-м къыкІоцІ щыригъэджагъэх, директорым игодзагъ, етІанэ еджапІэм ипэщагъ. Тэхъутэмыкъое районым гъэсэныгъэмкІэ иотдел иинспекторэу илъэс 12 Іоф ышІагъ, илъэс 30-м ехъурэ Краснодар культурэм иинститутэу (джы академие) дэтым икафедрэ ипэщагъ, общенаучнэ дисциплинэхэмкІэ факультетым идеканыгъ, доцентыгъ.

Пенсием зэкІоми Рэщыдэ зигъэпсэфыгъэп. Мамырныгъэм и Лигэ икъутамэу районым итым пэщэныгъэ дызэрихьагъ. Р. Шъаор Адыгэ Республикэм изаслуженнэ кІэлэегъадж, гъэсэныгъэмкІэ изаслуженнэ ІофышІ, Урысые Федерацием просвещениемкІэ иотличник.

Научнэ ІофшІагъэу 100-м ехъу къыхиутыгъ, Краснодар краим ыкІи Кавказым афэгъэхьыгъэу тхылъхэр ытхыгъэх. «Адыгэ этикетыр» зыфиІорэ дисциплинэр еджапІэхэм апэу зачІалъхьэм, Рэщыдэ итхыгъэхэу гъэзетым къихьэхэрэмкІэ кІэлэцІыкІухэр рагъаджэхэу районым щырагъэжьэгъагъ. Тхылъэу къыдэкІыгъэм ипэублэ щыхэгъэунэфыкІыгъ: «Адыгагъэм нэбгырэ пэпчъ шъхьафэу ыкІи зэрэлъэпкъэу егъэиных. Хэти адыгагъэу хэлъым епхыгъ обществэм чІыпІэу щиубытырэр. Ар дышъэ кІэнэу адыгэхэм яІ. Тхылъыр кІэлэегъаджэхэм, еджакІохэм, ныбжьыкІэхэм зэкІэмэ ящыкІэгъэ шъыпкъ».

ТекІоныгъэм и МафэкІэ тыпфэгушІо, Рэщыд, зэкІэмкІи тыпфэраз, тицІыфы лъапІ!

ХЬАЛИМЭКЪО Аслъангуащ.

Сурэтым итхэр: **Шъэо Рэщыдэ иныбджэгъухэм ахэт** (сэмэгумкІэ ятІонэрэу щыт).